

УДК 330.8

Наталія МАРИНЕНКО

ДОСВІД РЕФОРМ В УКРАЇНІ У СВІТЛІ НЕОКОНСЕРВАТИВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

***Резюме.** Подано характеристику економічних реформ в Україні за період незалежності. Проведено аналіз здійснення економічної політики урядами з точки зору використання положень неоконсервативних теорій.*

***The summary.** The economic reforms in Ukraine during the period of its independence are characterized. The realization of economic policy conducted by the governments from a point of view of the use of neoconservative theories is analyzed.*

***Ключові слова:** неоконсерватизм, монетаризм, теорія раціональних очікувань, теорія економіки пропозиції, грошово-кредитна політика, інфляція, бюджетно-податкова політика, приватизація, реформи.*

Постановка проблеми. Проголошення незалежності української держави вимагало якісно нової парадигми, нової орієнтації у дослідженні проблем соціально-економічного розвитку, що потребувало часу для накопичення необхідної інформації, її осмислення і формулювання рекомендацій політикам та урядовцям.

На етапі становлення ринкової економіки в Україні у зв'язку з неоднозначністю й суперечливістю соціально-економічних наслідків використання теоретичних положень, що були покладені в основу проведення макроекономічних перетворень, важливим і актуальним є їхнє дослідження та критичне осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній економічній літературі та публіцистиці аналізу проведення українських реформ і їх наслідків присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних економістів і політичних діячів, зокрема В. Бодрова, А. Гальчинського, В. Геєця, Л. Горкіної, А. Гриценка, М. Довбенка, Ю. Зайцева, В. Козюка, А. Кредісова, Л. Корнійчук, В. Лагутіна, П. Леоненка, І. Лютого, В. Найдьонова, О. Нестеренко, М. Павловського, Ю. Пахомова, Л. Саакадзе, А. Сменковського, А. Чухна, П. Юхименка, З. Бжезинського, Г. Босс, Дж. Сороса, В. Стельмаха та ін.

Однак потребує ґрунтовного вивчення реалізація українських реформ з точки зору використання положень основних теорій (монетаризму, раціональних очікувань та економіки пропозиції) парадигми неоконсерватизму.

Мета статті. На основі вивчення та аналізу літературних джерел і статистичних даних розкрити внесок парадигми неоконсерватизму у формування економічної політики України та проведення ринкових реформ.

Відповідно до поставленої мети у роботі вирішено такі завдання:

- подано характеристику економічних реформ в Україні за період незалежності;
- проаналізовано заходи та наслідки здійснення економічної політики в Україні з точки зору використання положень неоконсервативних теорій.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні фінансові інститути – Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк (СБ), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), через інститути іноземних радників-консультантів, через їхню програму “шокової терапії” принесли в економічну політику України парадигму неоконсерватизму як одну з основних економічних теорій. На цьому шляху поряд із успіхами були й суттєві невдачі.

П.І. Юхименко вказує на прорахунки МВФ і СБ, які стали у трансформаційний період виразниками політики монетаризму [1, с. 357]:

- вчасне нерозпізнання МВФ і СБ різночасності негативних та позитивних наслідків прогнозованої політики й тих соціальних ускладнень, які випливають із неї;

– відсутність чіткого роз'яснення, яке породило помилкову думку багатьох керівників урядів країн із трансформаційною економікою, що реалізації п'яти принципів “Вашингтонського консенсусу” достатньо для того, щоб вивести економічно відсталі країни на шлях нормального зростання і розвитку.

У реалізації неоконсервативної економічної політики були протиріччя та непослідовність, які виявлялись у тому, що як у вищих ешелонах української влади, так і серед науковців, особливо в перші роки після здобуття незалежності, було чимало противників і критиків ринкових перетворень. Основними їхніми аргументами у відстоюванні власної позиції були: існування протекціонізму в індустріальних країнах стосовно країн, що розвиваються; негативні соціальні наслідки прийнятих програм структурної перебудови і їхній вплив у подальшому на “Вашингтонський консенсус”, від якого слід відмовитися; постійні міжнародні фінансові кризи, які пов'язують із лібералізацією міжнародного руху капіталів. Однак з точки зору неоконсерваторів, перші п'ять принципів “Вашингтонського консенсусу” є основою забезпечення макроекономічної стабільності, без їхнього дотримання у віддаленій перспективі функціонування ринкового господарства неможливе. Ігнорування ними в Україні призвело до нагромадження заборгованості, долати яку доводиться за допомогою МВФ і СБ.

Критики “Вашингтонського консенсусу” спирались на факти “провалів” ринку в країнах, що розвиваються. До найбільших недоліків ринкового господарства відносять, насамперед, його неможливість боротися з бідністю, оскільки незважаючи на певне економічне зростання, поглиблюється нерівномірність розподілу доходів між окремими групами населення, збільшуючи розрив між олігархічною верхівкою, яка збагачується, і незаможною більшістю. Доктрина “Вашингтонського консенсусу”, на думку Р. Кучукова й А. Савки, “мала на меті забезпечення не економічного зростання, а позицій міжнародного фінансового й торговельного капіталу, зацікавленого в установленні контролю над ринками країн, які проводили реформи” [2, с. 18]. В. Найдъонов і А. Сменковський стверджували, що “монетаризм через міжнародні фінансові організації став використовуватися як метод придушення й утримання у стані відсталості “периферійних” економік шляхом нав'язування їм відповідного набору економічних рецептів” [3, с. 323]. Вищезгадані вчені зазначали також, що “монетаристська ліберальна й антиінфляційна політика насправді підштовхує інфляцію й сприяє розгулу криміналітету” [3, с. 179].

Д. Норт зазначав: “І крах початку 1990-х рр., і велика перехідна депресія, яка настала за ним, довели, що однобока орієнтація на лібералізацію (цін, торгівлі, входу на ринок і виходу з нього) та приватизація при ігноруванні важливої ролі створення інститутів для ефективного функціонування й розвитку ринкової економіки обійшлися суспільству дуже дорого. Подібний рецепт, безумовно, недостатній для створення ринкової економіки, яка динамічно розвивається” [4, с. 4].

Щодо криз, то серед економістів, у тому числі й прихильників монетаризму, існує досить одностайна думка відносно того, що лібералізацію міжнародного руху капіталу в країнах, що розвиваються, потрібно дуже ретельно готувати. Зокрема в Україні лібералізація проходила до того, як були створені достатні передумови. У першу чергу, мова йде про розвиток власного фінансового сектора.

Після розпаду СРСР перед Україною постала ціла низка проблем і суперечностей, що визначали особливості розроблення концепції та моделі соціально-економічної орієнтації держави, визначення основних цілей, напрямків та інструментів якісної зміни її економічної, господарської, соціальної систем. Серед цих проблем найважливішими були відсутність власної національної валюти, банківської системи, митних кордонів, ринкової інфраструктури, недостатність правової бази. Соціально-економічна ситуація в країні вимагала корінних економічних реформ і розроблення доктрини економічного розвитку держави.

Перехід до ринкового господарювання здійснювався методом проб та помилок, за відсутності вироблених основ теорії перехідного періоду від планової до ринкової економіки і без попереднього ґрунтовного вирішення принципового питання про модель ринкового господарства, найпридатнішу для умов України. В офіційних документах часто спостерігається непослідовність у цьому відношенні. Незважаючи на це, у 2006 році Україна визнана державою з ринковою економікою. Однак питання вибору конкретної моделі економічного розвитку на базі певної парадигми і сьогодні є актуальним. Вихід із кризи й корінні перетворення економіки можливі й дають необхідний ефект лише за наявності науково-обґрунтованої програми, що відображає об'єктивні реалії та виклики часу.

Слід зазначити, що лише у 1994–1995 рр. розпочалася перша широка хвиля економічних теоретичних розроблень і досліджень з боку вітчизняних і зарубіжних учених, що формулювали концептуальні рекомендації для визначення курсу реформ. Концепція максимально можливої швидкості процесів трансформації суспільства, на жаль, не була використана у перші роки незалежності України владними політичними силами.

Перша урядова “Програма економічних реформ і політики України” (1992 р.) показала, що політикам не було притаманне розуміння глибини глобальних стратегічних цілей реформування існуючої економічної та господарської системи.

Грошово-кредитна політика. У перші місяці після початку політики “обвальних” реформ 1992 р. урядові економісти думали, що методами кредитно-грошової політики можна протягом кількох місяців забезпечити в економіці стан стійкої рівноваги, що ця політика змусить підприємства поводитися як класичні капіталістичні фірми в умовах досконалої конкуренції, тобто знижувати витрати й ціни, раціоналізувати й розширювати виробництво, шукати нові технічні та ринкові можливості й т.д.

Ідея, закладена в основу програм перших урядів, полягала в забезпеченні рівноваги у матеріально-сировинних і цінових пропорціях та здійсненні на цій основі лібералізації цін. Припускалося, що вдасться уникнути їх навалюючого зростання. Однак саме в цьому полягають причини невдалих заходів із фінансового оздоровлення і погіршення загальноекономічної та фінансової ситуації, що мали місце у 1991–1994 рр. У цей період Національний Банк України (НБУ) розпочав процес нарощування грошової маси (в 1992 р. у більш, ніж 16,9 раза). Її обсяг тоді ще не досяг оптимального значення (коефіцієнт монетизації становив близько 50–60%), а спотворення структури грошової маси стимулювало гіперінфляцію, яка після лібералізації цін, коли в умовах спаду виробництва допустили вільне зростання цін на продовольство, досягла в 1993 році 10255% за рік.

Досвід упровадження монетаризму в умовах лібералізації економіки показав, що при формуванні промислової політики принципово важлива поступовість у впливі сил ринку на пріоритетні види діяльності при безперервному їх посиленні. У міру того, як ставало очевидним, що очікування стосовно можливості досягнення стійкої рівноваги та поведінки підприємств на мікрорівні не співпадають із реальністю, почалися пошуки нових макроекономічних умов, досягнення яких мало на меті запустити механізм економічної стабілізації та стійкого зростання. Послідовно були випробувані всі інструменти – стримування росту грошової маси в обігу (у тому числі й у таких формах, як невидача коштів на зарплату держслужбовцям і несплата уже виконаного держзамовлення), маніпулювання процентними ставками, штучне заморожування регульованих цін і тарифів, чи, навпаки, спроби вивести їх на рівень високої рентабельності й т. д.

Формування грошово-кредитної політики відбувалося в умовах економічної та фінансової кризи. На початку 1992 р. у державі панувала криза платіжних засобів. За цих умов з 10 січня 1992 р. в Україні запроваджено в обіг купони багаторазового користування як доповнення до рублевої готівкової маси з метою хоча б відносного збалансування грошової

маси в обігу та відповідного обслуговування товарного ринку. Проте очікуваного результату ці заходи не дали і відбулося різке знецінення купоно-карбованця у зв'язку з глибоким спадом виробництва (на 19,8%), гострою нестачею грошової маси, а також відривом купона від безготівкового обігу. Лише 12 листопада 1992 р. згідно з Указом Президента України “Про реформу грошової системи України” купоно-карбованець було впроваджено у сферу безготівкового обороту. Купоно-карбованець отримав статус тимчасової національної валюти і став єдиним на території України офіційним засобом платежу. Він прийняв на себе більшу частину фінансових негараздів перехідного періоду. З його допомогою будувалась національна грошова система.

За цих умов потрібно було прискорити другий етап грошової реформи і запровадити в обіг гривню. 25 серпня 1996 року Президент України підписав Указ “Про грошову реформу в Україні”, за яким з 2 до 16 вересня 1996 року в обіг введено національну валюту України гривню та її соту частину копійку. Грошова реформа відкрила перед вітчизняною економікою нові можливості та перспективи, надала шанс на відродження, стала важливою передумовою розбудови основ національної господарської системи. Введення в обіг національної грошової одиниці не лише забезпечило виконання усіх функцій грошей, укріплення банківської системи, зростання довіри до національної валюти, що стабілізувало фінансовий сектор економіки, але й створило підґрунтя для загальної макроекономічної стабілізації в державі. Відбулося суттєве скорочення темпів падіння реального ВВП, ВВП на душу населення й темпів інфляції.

Колишній голова НБУ В. Стельмах, оцінюючи ситуацію, що склалася у монетарній сфері на початковому етапі її реалізації, писав: „Українська економіка перших років незалежності немов потрапила у „зачароване коло” – в ситуацію, коли зростання емісії та грошової маси посилювало інфляційні очікування, що, в свою чергу, спричинило ще більше зростання цін і в підсумку – падіння обсягів виробництва” [5, с. 2].

Грошово-кредитна політика, що реалізується НБУ та спрямована безпосередньо на банківську систему, здійснює вплив на очікування та поведінку економічних агентів. Тому важливого значення для України набуває концепція транспарентності, яку розробив Р.-Е. Лукас у рамках теорії раціональних очікувань, адже економічні очікування можуть і зменшувати, і посилювати її ефект.

Восени 2008 року Україна відчула вплив світової економічної кризи, початок якої був закладений американською кризою. Очікування населення відіграли значну негативну роль у цей період. Лише за її перший місяць (жовтень 2008 р.) із фінансових установ було вилучено 20 млрд. грн., а “за підрахунками аналітиків Нацбанку, загалом із банківської системи з жовтня 2008 року до середини січня 2009-го вилучили понад 60 млрд. грн.” [6, с. 8]. Січевий відплив грошей – результат політичної нестабільності у країні та необґрунтованої критики урядом дій Нацбанку. Але, на думку макроекономіста В. Ваврищука, “НБУ вживає, у принципі, ефективні заходи зі стабілізації банківської системи в Україні” [6, с. 8]. Однак, щоб заходи НБУ позитивно вплинули на фінансову систему країни, потрібно було ще в жовтні 2008 р. розгорнути масштабну PR-кампанію, яка б роз'яснювала усі його дії та їхні наслідки для населення й економіки загалом. Український Нацбанк є однією із найзакритіших держустанов і в результаті банківські вкладники не розуміють логіки Нацбанку і думають, що він не в змозі контролювати банківську систему. Макроекономіст Міжнародного центру перспективних досліджень О. Жолудь упевнений: “Щоб населення знову почало довіряти гроші банкам, має минути щонайменше чотири місяці, а то й півроку після початку активної піар-кампанії Нацбанку у ЗМІ (яка поки що навіть не починалася)” [6, с. 8].

З причин “закритості” НБУ багато провідних банкірів України виправдовують його стабілізаційні заходи в період політичної кризи. Вжиті Центральним Банком (ЦБ) України заходи сприяли захисту фінансових посередників від банкрутства до періоду стабілізації. І це, з

економічної точки зору, виправдано, адже банкрутство банку означає не просто вибуття з ринку неефективної фірми, а руйнування інформаційного та організаційного простору, що має негативні наслідки для економіки в цілому. В нових умовах посилюється макроекономічне навантаження на українську банківську систему, оскільки темпи зростання виробництва та інвестицій значною мірою залежать від банківських кредитів.

Трансформаційні процеси й економічні перетворення в економіці України призвели до активізації великої кількості чинників, що впливають на очікування, підвищують їхню чутливість і динамізм. Це вимагало від заходів макроекономічної політики більшої гнучкості, а від її аналітичної бази – адекватнішого відображення реальних економічних процесів, причому надмірна кількість цілей і завдань макроекономічної політики спричиняє велику кількість невирішених проблем. Серед них є проблема дієвості окремих важелів впливу на макроекономічну ситуацію, а також невизначеність впливу заходів уряду на цільові показники. Надзвичайно актуальною проблемою для країни впродовж останніх років стала неузгодженість засобів макроекономічної політики, їхня внутрішня суперечливість і непослідовність у застосуванні. Таким чином, проблеми транспарентності діяльності ЦБ мають для України не лише теоретичне, а й практичне значення. При цьому спостерігається прямопропорційна залежність між ступенем транспарентності та рівнем суб'єктивної складової в упровадженні грошово-кредитної політики.

Оцінюючи у липні 1993 року перші результати економічної діяльності основних владних структур України, Г. Босс зазначала, що “Перші півтора року нової Української держави як незалежної країни минули в дуже серйозній депресії, на межі “хаосу й катастрофи” [7]. У цей же час зафіксовано більш, ніж подвійне скорочення обсягів ВВП та промислової продукції, майже п'ятикратне зменшення обсягів інвестицій та спад виробництва продукції сільського господарства на 39%.

Вказуючи на необхідність збереження та зміцнення економічного суверенітету країни, М. Єршов наголошував, що “бюджетна, грошово-кредитна та валютна політика має, в першу чергу, ґрунтуватися на внутрішніх джерелах і механізмах розвитку, спираючись на вітчизняний бізнес, який мав стати реальною опорою держави у ході реалізації заходів щодо зміцнення економіки й спрямованих на забезпечення національних пріоритетів створення умов для стійкого економічного зростання” [8, с. 38].

Інфляція. З точки зору перебігу інфляційних процесів 1991–1995 рр. є роками гіперінфляції. Найбільш кризовий – 1993 р. З 1994 р. почалося падіння темпів інфляції. Єдиним дефляційним роком став 2002 р., що пояснювалося значним урожаєм попереднього року, низькою купівельною спроможністю населення, високою конкуренцією між виробниками продовольства й негативним розривом між індексом споживчих цін та індексом виробників у 2001 р. Інфляційні процеси були викликані не тільки економічним спадом і бюджетним дефіцитом, а й народногосподарськими диспропорціями між галузями промисловості, що виробляють засоби виробництва й предмети споживання, між добувними і переробними галузями економіки, промисловим та сільськогосподарським виробництвом і т. д.

Процес інфляції спочатку розв'язав проблему дефіциту товарів та надлишку грошей: усі заощадження населення були просто знецінені. Далі інфляція зупинила кредитування виробництва і прискорила його стрімке падіння. Водночас інфляція сприяла перерозподілу й зосередженню фінансових ресурсів у руках невеликої групи можновладців та їхнього оточення.

З досвіду інфляції в Україні можна пояснити надлишок грошей тільки в 1992 р., частково в 1993 і ще менше у 1994 р. У 1995–2000, 2008 рр. інфляція в Україні мала, очевидно, немонетарний характер. “Досвід монетаристських антиінфляційних заходів в Україні, Росії, інших країнах, – відзначили В. Найдьонов, А. Сменковський, – підтверджує, що дефіцит грошей в економіці не менш шкідливий, ніж надлишок. Він не призупиняє інфляцію, а

деформує її, частково перетворює у неплатежі й заборгованість, паралізує товарно-грошові відносини, гальмує виробництво загальною неплатоспроможністю і тим самим розширює базу інфляції витрат” [3, с. 101].

У 2008–2010 рр. в Україні спостерігали галопуючу інфляцію, незважаючи на те, що в липні 2008 р. вперше за останні два роки було зафіксовано зниження споживчих цін на 0,5% [9, с. 54]. Основною причиною високої інфляції було перевищення внутрішнього попиту над пропозицією. Темпи зростання реальної заробітної плати випереджали темпи зростання продуктивності праці, мало місце значне зростання грошової маси й обсягів кредитування.

У цілому період 1991–1999 рр. супроводжувався структурними деформаціями в усіх сферах економічної діяльності, інфляцією, гострою платіжною кризою, падінням національного товаровиробництва. За рівнем основних макропоказників у 1998 р. країна була відкинута назад на десятки років. За рівнем ВВП на душу населення Україна перемістилася на одне із останніх місць серед країн СНД і далеко за сото – у світі.

Бюджетно-податкова політика. Відомо, що згідно із концепцією економіки пропозиції бюджетно-податкова політика є важливим засобом економічної стратегії. При формуванні бюджету України, який є ресурсною базою економіки та фінансування її економічного зростання, доцільно орієнтуватися на внутрішні механізми капіталізації, як це відбувається у розвинених країнах, причому за активного використання інструментів ЦБ.

Від надійності збалансування доходів і видатків бюджету на стадії його планування залежить фактичний стан бюджету. Запровадження з 1992 р. індикативного планування, що було рекомендаційним і необов’язковим для виконання, спроби лібералізації економіки не тільки не забезпечили адаптацію старої системи до нових правил господарювання, а й створили умови економічної кризи. Упродовж 1991–1994 рр. збалансування бюджету в Україні відбувалося переважно за рахунок грошової емісії, в 1995–1998 рр. – емісійним шляхом і шляхом зовнішніх та внутрішніх запозичень, з 1999–2001 рр. – за рахунок реструктуризації видаткової частини державного бюджету, у 2007–2009 роках використовується поєднання перелічених вище методів [10, с. 71].

Бюджетний дефіцит, на противагу існуючим уявленням, має не тільки негативне значення, а й при умілому використанні може забезпечувати успішне вирішення економічних і соціальних проблем. За правильної організації вказані підходи служать основою національної економічної політики, яка дозволяє здійснювати фінансування пріоритетних напрямів розвитку держави, зміцнюючи господарство й одночасно будучи стимулом економічного зростання [1, с. 345]. Світовий досвід свідчить, що на окремих етапах розвитку суспільства, в умовах, специфічних для кожної країни, бюджетний дефіцит цілком допустимий. У вимогах МВФ йдеться не про дефіцит бюджету взагалі, а про обмеження 5% від ВВП розміру лише суто інфляційної, емісійної частини дефіциту.

Наприкінці 90-х рр. ХХ ст. продовжував збільшуватися державний борг. Якщо загальний обсяг зовнішнього боргу України на кінець 1997 р. складав 9,55 млрд. дол. США, то на кінець I півріччя 1999 р. він уже досяг 12,6 млрд. дол. США. У 2000 році Україна повинна була сплатити зовнішній борг у розмірі понад 3 млрд. дол. США. За нестачі валютних коштів здійснити погашення зовнішнього боргу стало неможливим. Тому Міністерство фінансів України змушене було здійснити реструктуризацію частини цих виплат.

Внутрішній борг України наприкінці 1997 р. оцінювався приблизно у 10,2 млрд. грн., а на кінець I півріччя 1999 р. складав уже 13,5 млрд. грн. Враховуючи, що половина громадян України мали сукупний дохід нижче встановленої межі малозабезпеченості, заборгованість із виплати зарплат, пенсій, стипендій, допомоги залишалася постійним фактором збільшення соціальної напруги у суспільстві. Фінансовий стан України у цей період можна оцінити як кризовий. Характерними були високий рівень бюджетного дефіциту, значні обсяги внутрішніх і

зовнішніх заборгованостей, низький рівень монетизації, високий рівень облікової ставки національного банку, наслідком чого була висока вартість кредитних ресурсів та брак обігових коштів у суб'єктів господарської діяльності, невеликі обсяги внутрішніх і зовнішніх інвестицій та інше.

Аналізуючи показники державного боргу України за останні десять років, можна зробити висновок про загальне зростання державного боргу України на тлі нестабільності й деяких коливань у 2005-му (за рахунок значних іноземних інвестицій) та у 2006 році. У 2008–2009 роках значне зростання зовнішнього боргу зумовлене кредитом Міжнародного валютного фонду у розмірі 16,5 млрд. доларів та отриманням Україною першого траншу у розмірі 4,5 млрд. дол. Характерною особливістю української економіки є значне зростання частки зовнішнього державного боргу у структурі загального державного боргу, а відтак – значне боргове навантаження на Державний бюджет України. У 2011 року обсяг валового зовнішнього боргу України склав 123,4 млрд. дол. США [11].

Найважливішим інструментом державного впливу на економіку через бюджетні заходи є податкова політика, яка повинна змінюватися залежно від економічної політики держави і соціальних проблем, що стоять перед суспільством на певному етапі його розвитку. Податкова система може вважатися ефективною за двох умов: коли фінансово забезпечується виконання функцій держави і коли достатньо виконуються основні принципи оподаткування.

Досвід податкових реформ у розвинених країнах показує, що сучасна податкова політика в них, як і раніше, бере за основу неокласичну макроекономічну теорію. Економічна політика, що будується на основі цієї доктрини, акцентує на фіскальній функції держбюджету. Податки залишаються одним із найдієвіших інструментів регулювання ринкових відносин. Найяскравішим прикладом використання податків як інструмента регулювання економіки й компенсування неспроможності ринку є так звані податки Пігу, спрямовані на регулювання негативних зовнішніх ефектів.

В Україні на момент отримання нею незалежності були присутні всі передумови для реформування податкової системи. Здійснення переходу від соціалістичного планового господарства до ринкової капіталістичної економіки та швидка й суттєва зміна економічних умов потребували кардинальних змін у податковій системі України. Існуюча система оподаткування сформувалася до 1999 р. Зважаючи на різке погіршення світової економічної кон'юнктури у 2001 р., відбувся перехід до активнішого використання бюджетно-податкової політики з метою антициклічного регулювання. Наслідком акцентів, що змінилися, стала готовність офіційної влади до зниження податкових ставок в інтересах стимулювання економіки, навіть за умови формування дефіциту державного бюджету.

У подальшому податкова система нашої країни перебувала в стані перманентного удосконалення й трансформації відповідно до бюджетних потреб та економічних умов розвитку. Проте в Україні так і не побудована ефективна податкова система, яка відповідає задекларованим принципам і вимогам сьогодення. Податковий кодекс, який би мав систематизувати податкове законодавство, прийнятий, однак викликає великий спротив суспільства.

У країнах з монетаристською орієнтацією, як правило, частка податків у валовому прибутку фірм коливається від 25 до 35%, у країнах, де переважає кейнсіанська політика, – від 34 до 45%. В Україні ж з монетарними методами впливу на процес економічного розвитку питома вага податків сягає такого рівня (за деякими оцінками до 80–90%), за якого легальний бізнес стає нерентабельним.

Аналіз цілей, які досягає нинішня податкова система, свідчить, що вона недостатньо ефективна, призвела до утворення значного неофіційного сектора економіки, ухилянь від оподаткування, затримання податкових надходжень.

Приватизація. Оцінюючи роль і значення приватизації в Україні, слід зауважити, що вона стала фактично єдиним блоком макроекономічних реформ, які здійснювалися відносно динамічно. У жовтні 1994 р. Верховна Рада схвалила доповідь Президента Л. Д. Кучми “Шляхом радикальних економічних реформ”, де основним завданням нової економічної політики було утвердження багатукладної (змішаної) економіки. Ці положення знайшли своє відображення у «Концепції роздержавлення і приватизації підприємств, землі і житлового фонду». При цьому мали підтримуватися реформи з формування та зміцнення національного капіталу, підвищення його ролі у стабілізації економіки, її структурній перебудові, вирішенні широкого комплексу соціальних питань. Такий підхід передбачав ще дві обставини: перша – припинення тінізації економіки та легальність функціонування капіталу і друга – інвестування його в національну економіку. Проте ця економічна доктрина не знайшла свого повного втілення в житті.

Основна мета роздержавлення і приватизації державної власності була досягнута. Однак у суспільстві вона сприймалась і сприймається неоднозначно, оскільки у початковий період (до 1996 року) було реалізовано антинародний метод роздержавлення усупільненої радянської економіки шляхом сертифікатної приватизації, що перетворило процес приватизації на “прихватизацію”. Пізніше власниками об’єктів національної економіки стали “нові українці”, які отримали свої мільярди внаслідок кримінального перерозподілу всього лише за кілька років. Сертифікатна приватизація, забезпечивши швидке зростання недержавного сектора економіки, не створила умов для залучення інвестицій у розвиток підприємств, розпорошила власність серед значної кількості дрібних власників і не сприяла появі ефективного власника, не забезпечила надходження коштів від приватизації до державного бюджету. В 1999 р. була завершена сертифікатна приватизація, але ще не були створені ні відповідні законодавчі, ні інфраструктурні умови для проведення інвестиційного (грошового) етапу приватизації. За весь період сертифікатної приватизації населення отримало понад 45,7 млн. приватизаційних майнових сертифікатів (ПМС), а вкладено в процесі придбання акцій понад 43 мільйони ПМС. Пізніше було започатковано впровадження широкомасштабної трирічної програми грошової приватизації, забезпечення відкритості та прозорості її процесу з наданням переваги стратегічним інвесторам й активізацією внутрішніх інвестиційних потоків.

За роки приватизації з 1992 до 2008 року роздержавлено понад 119 тисяч об’єктів, у т.ч. 28151 об’єкт державної форми власності та 91000 об’єктів комунальної власності, створено майже 11200 акціонерних товариств. Розвиток малого бізнесу посідає одне з провідних місць при проведенні економічних реформ, він є невід’ємною частиною ринкового господарства. За роки приватизації в Україні отримав, в основному ефективного, власника 99401 об’єкт малої приватизації.

Процес роздержавлення майна в Україні здійснювався швидшими темпами порівняно з іншими складовими економічних ринкових перетворень (створення стабільного податкового законодавства, розвиток фондового ринку, дерегуляція та деполітизація економіки, зняття обмежень на реформування цілих галузей економіки). Без вирішення цих важливих проблем засобами лише приватизації неможливо домогтися суттєвих структурних зрушень в економіці держави та підвищити ефективність функціонування народного господарства України.

Аналіз програм економічних реформ та їх реалізації. Аналіз економічної політики урядів України (в тому числі найуспішнішої програми уряду В.А. Ющенка «Реформи заради добробуту» (2000 р.) дозволяє зробити висновок, що вони впродовж років незалежності України дотримуються монетаристської концепції. За 20 років в Україні змінилося 18 урядів і було прийнято парламентом 14 програм їхньої діяльності. Кожна наступна команда декларувала проведення глибоких економічних реформ, створення соціально орієнтованої ринкової економіки, підвищення добробуту народу. Фактично перші дев’ять урядів України

працювали в умовах економічного спаду, високого рівня інфляції, прогресуючого зубожіння людей. І тільки з 2000 р. економіка України почала виходити на позитивний показник реального ВВП і прийнятний для розвитку економіки рівень інфляції. Основне завдання наступних урядів полягало у тому, щоб розробити й реалізувати програми, які б дозволили забезпечити стійкий розвиток економіки України, перейти від парадигми падіння до поступового зростання, на базі якого вирішувати найгостріші соціально-економічні питання. На жаль, увесь період незалежності економіка перебувала в умовах перманентних реформ, так і не вийшовши на рівень основних макроекономічних показників 1990 р. Основною причиною такого стану є політична нестабільність і відсутність наукового обґрунтування економічної політики.

У 2000 році М. Павловський виступив з різкою критикою реалізації урядами України на шляху реформ основних положень неоконсерватизму [12]. Він наголошував, що за період з 1991 до 1999 року Україна втратила понад 74% свого економічного потенціалу (за 4 роки Другої світової війни Україна втратила близько 40% економічного потенціалу) [13], у важкому стані опинилося багато галузей промисловості (легка промисловість скоротилась у 8, електронна – у понад 100 разів). Високий рівень безробіття (разом із прихованим до 40% у 2000 році) спричинив міграцію робочої сили і декваліфікацію тієї її частини, що залишилася в Україні.

З 2000 р. почалося економічне зростання (найбільш вдалий – 2004 р.). Цей період позначився економічним зростанням і певними змінами у концептуальних підходах до стратегії соціально-економічного розвитку України. Поштовхом до позитивних змін стала кон'юнктура світової економіки, в першу чергу в металургійній галузі. Серед позитивів слід зазначити, що реалізація урядової програми “Реформи заради добробуту” дозволила Кабінету Міністрів В.А. Ющенка радикально змінити механізм розрахунків і платежів у центральній та місцеві бюджети, відмовитися від бартеру і запозичень, оздоровити ситуацію на енергоринку, суттєво збільшити надходження до бюджету, витрати на соціальні цілі. За рік у країні було ліквідовано бюджетну заборгованість із зарплатні, пенсій та стипендій. Для радикального поліпшення справ необхідно було переорієнтуватися на вітчизняного товаровиробника на основі активізації інвестиційної та інноваційної діяльності, відновлення розірваних економічних зв'язків і збереження ринків збуту продукції, вдосконалення механізму зовнішньоекономічної діяльності.

Зростання економіки в Україні мало екстенсивний характер і відбувалося за рахунок традиційної продукції та переважно забезпечене сприятливою зовнішньою кон'юнктурою для металопродукції перших переділів. Актуальними стало збільшення обсягів інвестиційних ресурсів й удосконалення структури інвестиційної діяльності.

Президент України Л.Д. Кучма, визначаючи стратегію розвитку на 2002–2004 рр., поставив завдання переходу до інвестиційної моделі зростання. А в концептуальних засадах стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002–2011 роки основним є науково-технічний прогрес і перспективи його розвитку. Необхідність практичного переходу до інноваційного типу економічного зростання у максимально стислі терміни пояснюється ще й тим, що тимчасові екстенсивні фактори економічного зростання (сприятлива кон'юнктура на світових ринках деяких товарів, можливість використання незадіяних виробничих потужностей тощо) в основному себе вичерпали.

Однак стратегія соціально-економічного розвитку України на період до 2015 р. розроблена лише у 2004 р. [14]. У ній вдалося систематизувати засоби і погодити їх між собою, визначити ключові цілі та пріоритети розвитку, розробити стратегії певних напрямів та сценарії їхньої реалізації. При цьому не змінилася неокласична парадигма у теоретичному обґрунтуванні процесів реформування економіки.

Незважаючи на це, макроекономічна ситуація в Україні, починаючи з 2005 року й донині, була нестійкою: залишаються невирешеними першочергові завдання, які стосуються впровадження стратегії якісного й прискореного соціально-економічного зростання. Українська економіка все ще має такі негативні риси, як тінізація, структурні диспропорції національного виробництва, експортне спрямування з переважанням продукції невисокого рівня валової доданої вартості, залежність від імпортних енергоносіїв, несприятливий інвестиційно-інноваційний клімат, недосконалість, неузгодженість і непрозорість законодавства, нерозвиненість внутрішнього ринку внаслідок низької платоспроможності фізичних та юридичних осіб, недосконалість механізмів регулювання цін і тарифів, застаріла технологічна база промисловості та її повільне оновлення, відтік висококваліфікованих кадрів, тривала парламентсько-політична нестабільність тощо.

Аналіз урядових програм (жодна з них так і не була повністю виконана) показує, що в них практично відсутні основні макроекономічні показники, які характеризують стан і тенденції розвитку української економіки [15]. Зокрема, у програмі уряду Ю.В. Тимошенко «Український прорив – для людей, а не політиків» близько 60% всієї програми – це заходи щодо зміни правового поля країни. У програмі викладено 19 стратегічних напрямків прориву в економіці, що нереально як з точки зору ресурсних можливостей, так і часу для їхньої реалізації.

Узагальнення заходів економічної політики в Україні та наслідків їх реалізації за роки незалежності наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

**Суперечливі наслідки реалізації економічної політики в Україні за роки незалежності
(складено автором на основі власних теоретичних узагальнень)**

Сфера	Переважаюча теорія неоконсерватизму	Заходи / не проведення заходів економічної політики	Наслідки здійснення / не здійснення економічної політики
1	2	3	4
Грошово-кредитна	Монетаризм. Теорія економіки пропозиції	Стимування росту грошової маси в обігу	Знецінювання купоно-карбованця. Нестача рублевої маси. Невидача заробітної плати. Несплата виконаних держзамовлень. Спад виробництва. Зростання внутрішнього боргу України тощо
	Монетаризм	Лібералізація цін	Гіперінфляція 1993–1995 рр. Знецінення заощаджень населення. Припинення кредитування виробництва. Зосередження фінансових ресурсів у руках невеликої групи людей
		Кредити міжнародних фінансових установ	Збільшення зовнішнього державного боргу, дефіцит бюджету

Продовження таблиці 1

		Маніпулювання процентними ставками	Стабілізація фінансового сектора
		Проведення грошової реформи	Загальна макроекономічна стабілізація. Зниження темпів падіння реального ВВП. Введення національної валюти. Подолання інфляційних явищ 1993–1995 рр.
		Зміна механізмів розрахунків та платежів	Стабілізація грошового обігу
Теорія раціональних очікувань	Недотримання основної вимоги щодо природного рівня безробіття	Високий рівень безробіття та міграція робочої сили, декваліфікація населення	
		Невтручання НБУ у процеси стабілізації валюти на початках глобальної фінансової кризи	Обвал національної валюти. Припинення кредитування населення та бізнесу. Припинення операцій купівлі-продажу нерухомості
		Непослідовність валютної та грошово-кредитної політики НБУ Відсутність транспарентності у діяльності НБУ	Високий рівень інфляційних очікувань. Недовіра населення до дій НБУ. Відплив грошей із банківської системи. Механізм прийняття НБУ рішень щодо стратегії й тактики грошово-кредитної політики залишається для економічних агентів не з'ясованим
Бюджетно-податкова	Теорія економіки пропозиції	Вимоги МВФ щодо дефіциту бюджету	Недотримання вимоги щодо обмеження дефіциту бюджету на рівні не більше 5% від ВВП
		Лібералізація економіки, індикативне планування	Економічна криза початку 90-х рр.
		Зволікання з ринковими перетвореннями	Високий рівень оподаткування, "тінізація" економіки
		Реструктуризація видаткової частини бюджету	Збалансування бюджету України
		Активізація інвестиційної та інноваційної діяльності	Зростання виробництва у 2000–2005 рр. Удосконалення механізму ЗЕД

Закінчення таблиці 1

		Зниження податкових ставок після 2001 р.	Стимулювання економіки навіть за умови формування дефіциту бюджету. Питома вага податків надто висока порівняно з іншими країнами ринкової орієнтації
Приватизація	Теорія економіки пропозиції	Проведення приватизації	Проведення сертифікатної приватизації призвело до швидкого зростання недержавного сектора економіки, не сприяло появі ефективного власника, не забезпечило надходження коштів до державного бюджету. Проведення інвестиційного (грошового) етапу приватизації призвело до розвитку малого бізнесу та до суттєвого наповнення бюджету

Аналіз макроекономічних показників засвідчує, що економічна політика багатьох урядів України не була зосереджена на подоланні наслідків існуючих системних деформацій: побудові сучасної конкурентоспроможної економіки на основі формування національної інноваційної моделі, нормалізації платіжного й торговельного балансів через стимулювання експорту та імпортозаміщення, стимулюванні впровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій, упровадженні європейських стандартів економіки, підвищенні рівня життя громадян, подоланні соціально-економічного розриву між Україною та країнами ЄС.

Висновки. Дотримання деякими урядами рекомендацій, заснованих на неоконсервативних принципах регулювання економіки (проведення грошової реформи, стримування грошової маси, прийняття збалансованого бюджету, утримування інфляції на гранично допустимому рівні, закладання основ податкової політики, проведення приватизації, особливо перехід від сертифікатної до грошової, скорочення видатків державного бюджету, проведення інвестиційно-інноваційної політики тощо) дало можливість досягти успіхів у економічному розвитку держави. Однак наслідки проведення в Україні неоконсервативної економічної політики виявилися неоднозначними – зменшення середньорічних темпів економічного зростання, збільшення рівня безробіття, зростання соціальної нерівності, скорочення соціальних виплат тощо.

Світова економічна криза поставила перед світовою спільнотою проблему пошуку принципово нових, радикальних заходів економічного регулювання, а це можливе на основі нової парадигми в економічній теорії, що враховуватиме й основні положення неоконсерватизму.

Використана література

1. Юхименко, П.І. Монетаристські теорії та тенденції їх розвитку: історико-економічний аналіз [Текст]: дис. ... д-ра екон. наук: 08.01.04 / П. І. Юхименко; Білоцерківський держ. аграрний ун-т. – Біла Церква, 2006. – 465 с.
2. Кучуков, Р. Экономическая политика: институциональный подход [Текст] / Р. Кучуков, А. Савка // Экономист. – 2004. – № 4. – С. 15–24.
3. Найденов, В.С. Инфляция и монетаризм. Уроки антикризисной политики [Текст] / В.С. Найденов, А.Ю. Сменковский. – Біла Церква: БКФ, 2003. – 325 с.
4. Норт, А. Институциональные изменения: рамки анализа [Текст] / А. Норт // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 11–13.

5. Стельмах, В. Огляд монетарної політики в Україні за 1991–2001 рр. [Текст] / В. Стельмах // Вісник НБУ. – 2002. – № 7. – С. 2–8.
6. Дружерученко, Костянтин БанкоМАТ [Текст] / К. Дружерученко // Контракти. Діловий тижневик. – 2009. – №5 (872). – С. 8.
7. Босс, Г. Перші вісімнадцять місяців економічної державності України: висока плата за інвестування держплану [Текст] / Г. Босс // Економічна реформа: антологія. Проект економічної реформи в Україні. – К., 1995. – Т. 2. – С. 229.
8. Ершов, М. Актуальные направления экономической политики [Текст] / М. Ершов // Вопросы экономики. – 2003. – № 12. – С. 23–38.
9. Крилова, О.В. Удосконалення грошово-кредитної політики з метою подолання інфляції в Україні [Текст] / О.В. Крилова, С.Ю. Пономаренко // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції “Сучасні проблеми інноваційного розвитку держави”. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. – Том 1. – С. 54–55.
10. Макаренко, Є.В. Збалансованість дохідної та витратної частини державного бюджету у фінансовій політиці держави [Текст] / Є.В. Макаренко // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції “Сучасні проблеми інноваційного розвитку держави”. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. – Том 1. – С. 70–72.
11. <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=86051>.
12. Павловський, М.А. Макроекономіка перехідного періоду: Український контекст [Текст] / М.А. Павловський. – К.: Техніка, 1999. – 336 с.
13. Павловський, М.А. Шлях України [Текст] / М.А. Павловський. – К.: Техніка, 1996. – 152 с.
14. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки). Шляхом європейської інтеграції [Текст] / авт. кол. А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
15. Симоненко, В. Прорив у обрив. За якими показниками оцінюватиме результативність і ефективність діяльності уряду український народ? [Електронний ресурс] / В. Симоненко // День: щоденна українська газета. – 21 лютого 2008. – № 32. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/196865>.